

УДК 911.3:314.1:316.324.8

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2020-12-4>

Суптело О.С.,
аспірант кафедри соціально-економічної географії та регіонаознавства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
suptelo@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2901-8565

ДЕМОГРАФІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ПЕРІОД ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО ПЕРЕХОДУ

Перехід до постіндустріального етапу розвитку суспільства стимулював трансформації на всіх рівнях територіальної організації. У першу чергу, ці зміни торкнулися економічної, політичної, соціальної та екологічної складових. Головними агентами постіндустріальних трансформацій території країни виступили великі міста та їх населення. Майже півторамільйонний Харків, що на даний момент є найбільшим містом східної України, одним із перших міст країни потрапив у зону постіндустріальних трансформацій. Потужна індустріальна спадщина та наявний демографічний потенціал, який виражено не лише в кількісних, а в якісних показниках, стимулювали дані зміни.

У даній роботі увага акцентується на демографічних особливостях території в період постіндустріальних трансформацій, головним чином у містах із вагомим промисловим потенціалом. Сучасні постмодернові концепції розвитку світу головну увагу звертають на людину як особистість, на протидію індустріальній концепції трудових ресурсів. Тому важливим є розуміти населення території не лише як економічний чинник, а й як суспільний фактор постіндустріального сучасного, креативного розвитку.

Зважаючи на значну прикладну предметну область дослідження постіндустріального розвитку території та суспільства набувають актуальності в різних галузях науки. Більшість існуючих робіт присвячені окремим прикладам міських трансформацій. При цьому демографічні особливості розвитку міст в період постіндустріального переходу розкриваються частково лише як один з факторів. Проте демографічні характеристики населення можна одночасно розглядати як наслідок так як передумову постіндустріального розвитку. У даній роботі здійснено спробу обґрунтувати важливість дослідження кількісних та якісних характеристик населення як складових елементів соціогеосистем регіонального рівня, їх динаміку та виявити взаємозв'язок з інтенсивністю і напрямком постіндустріальних трансформацій на основі доступних показників промислового розвитку країни та досліджуваного міста.

Ключові слова: постіндустріальні трансформації, постіндустріальне місто, соціогеосистема, демографічний потенціал, структура зайнятості, Харків.

Suptelo O.S. DEMOGRAPHIC TRANSFORMATIONS IN THE PERIOD OF POST-INDUSTRIAL TRANSITION

The transition to the post-industrial stage of development of society stimulated transformations at all levels of territorial organization. These changes primarily affected the economic, political, social and environmental components. The main agents of post-industrial transformation of the country were large cities and their populations. Almost 1.5 million Kharkiv, which is currently the largest city in eastern Ukraine, was one of the first cities in the country to fall into the zone of post-industrial transformations. Strong industrial heritage and available demographic potential, which is expressed not only in quantitative but in qualitative indicators, stimulated these changes.

In this paper, attention is focused on the demographic characteristics of the territory in the period of post-industrial transformations, mainly in cities with significant industrial potential. Modern postmodern concepts of world development focus on man as a person, as opposed to the industrial concept of labor resources. Therefore, it is important to understand the population of the territory not only as an economic factor, but also as a social factor of post-industrial modern, creative development.

Due to the significant applied subject area of research of post-industrial development of the territory and society, they become relevant in various fields of science. Most of the existing works are devoted to individual examples of urban transformations. At the same time, the demographic features of urban development in the period of post-industrial transition are partially revealed only as one of the factors.

However, the demographic characteristics of the population can be considered both as a consequence and as a prerequisite for post-industrial development. This paper attempts to substantiate the importance of studying the quantitative and qualitative characteristics of the population as components of socio-geosystems at the regional level, their dynamics and to identify the relationship with the intensity and direction of post-industrial transformations based on available indicators of industrial development and the studied city.

Key words: post-industrial transformations, post-industrial city, socio-geosystem, demographic potential, employment structure, Kharkiv.

Постановка проблеми. У контексті сучасної теорії постіндустріального суспільства геодемографічна складова частина розвитку міста як соціогеосистеми (Немець К., Немець Л., 2015; Сегіда К., 2017) набуває нового сенсу. В індустріальному суспільстві населення та кожний індивідуум виступають як «ресурс» – робоча сила або споживач. Натомість у період постіндустріального розвитку, під впливом людиноцентризму та гуманізму, на передній план виходять особистість. В урбаністичній теорії це проявляється у формуванні нових людиноорієнтованих концепцій розвитку міста: smart-, creative-, inclusive-, green-cities та інші (Урбаністична Україна..., 2017).

Наявні методики суспільно-географічного дослідження населення міст, окрім виявлення особливостей природного та механічного руху населення, складу та структури населення, ставлять на меті виявлення чинників що впливають на населення міста, а також визначення ролі міського населення в особливостях його розвитку. Більшість сучасних вітчизняних досліджень міського населення розглядає його саме з точки зору економічного підходу. Соціальна, суспільна, психологічна, особистісна складова частина демографічного капіталу міста часто залишається поза увагою вчених. Інструментарій та комплексність підходу суспільної географії дає змогу розглядати населення з обох позицій: демографічного капіталу та демографічного потенціалу, проте такий підхід обмежуються наявною базою офіційної статистики та потребує використання інших міжгалузевих методів та методик. Однак під час аналізу окремих показників економічного розвитку території, таких як індекс промислової продукції, розподіл ВВП за видами діяльності, структура зайнятості населення за видами діяльності та їх співвідношенні з основними демографічними показниками території, можливо визначити деяких зв'язок та описали основні демографічні трансформації в період постіндустріаль-

ного переходу для міського населення промислових міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема постіндустріального розвитку суспільства, територій та окремих міст у теоретичному практичному та практичному планах присвячено значну кількість дослідницьких робіт вітчизняних та зарубіжних вчених різних галузей: соціологічні, філософські, економічні, географічні, архітектурні, культурологічні, урбаністичні дослідження. Перші урбаністичні дослідження трансформацій міського простору, які пов'язують із занепадом промисловості, були присвячені містам «ржавого поясу» США та старим промисловим центрам Європи. Так, у роботі Г. Стейнметза «Detroit: A tale of two crises» (Steinmetz, 2009) трансформації міського простору, його населення, архітектури та економічні характеристики населення автор пов'язує з періодами розвитку Детройта та рівнем функціонування автомобілебудівної промисловості, хоча детального аналізу демографічних показників не проведено. Інший приклад дослідження міста в період постіндустріального переходу – робота Е. Канніффе «The morphology of the post-industrial city: the Manchester mill as «symbolic form»». Автор визначає трансформації в Манчестері в період занепаду прядильної промисловості як типові для монофункціональних промислових центрів. Головним акцентом дослідження є вплив промисловості на міський дизайн та розселення населення в індустріальний та постіндустріальний період розвитку міста. Окрім дослідження динаміки чисельності населення, у визначені періоди демографічна складова частина постіндустріального переходу в міста не досліджена. (Canniffe, 2015).

Окремим аспектом постіндустріальних міських трансформацій є дослідження функціонування системи «місто – навколишнє середовище». Особливої уваги такого роду дослідження набувають у світлі концепції

сталого розвитку. Вагомих результатів досягла група європейських вчених: Т. Сауер, С. Елсен, К. Гарзілло. Книга «Cities in Transition: Social Innovation for Europe's Urban Sustainability» (Sauer, Elsen, Garzillo, 2016), чії роботи присвячені власне взаємозв'язку між характером постіндустріального переходу та особливостями сталого розвитку міст. Автори, посилаючись на ряд доповідей «Європейської комісії, 2014», визначають міста Європи як території, на які можливості та загрози сталого розвитку діють у сукупності. Такий соціально-екологічний підхід дає можливість оцінити не лише екологічний стан міського простору, а й визначити місце населення та промисловості як в екологічних, так і в урбаністичних трансформаціях міського простору.

Вітчизняні науковці різних наукових галузей також убачають урбаністичні дослідження актуальними, особливо в перехідний період розвитку країни. Найбільш актуальними тематиками урбаністичних досліджень є: трансформації функції міст та його окремих території під час перехідного періоду; особливості сучасного функціонування публічних просторів в містах, що змінюються; дослідження індустріальної спадщини міст та її впливу на поточний міський розвиток.

Так, Мельничук А., Каук Ю., Пальчук М., в публікації «Тенденції трансформації переважачих міських функцій в межах Печерського району міста Києва початку XXI ст.» (Мельничук, Каук, Пальчук, 2012) та Мельничук А. і Ковальчук С. у роботі «Modern spatial transformation in Holoziivskyi district of Kyiv» (Melnychuk, Kovalchuk, 2015) розглядають територію міста з точки зору раціонального міського планування в відповідності з наявними особливостями території досліджуваного району міста. Населення виступає як один зі факторів, що слід враховувати під час проведення міського планування, адже саме потреби населення в поєднанні з бізнесовими інтересами та державним регулюванням трансформують на лише дизайн міста, а й функціональну складову частину міської соціогеосистеми.

Іншим дослідженням постіндустріальних змін у міському просторі є робота О.М. Гнатюка та А.В. Орещенко «Просторові трансформації території житлового мікрорайону постсоці-

лістичного міста (на прикладі Вінниці)» (Гнатюк, Орещенко, 2017.). У даному дослідженні особливу роль у міських трансформаціях різних рівнів відіграє саме міське населення. Окрім економічного впливу, міське населення здійснює вагомий соціальний вплив на зміни міського простору, головним чином це проявляється в дизайні та структурі селітебельних зон міста. При цьому розкрито зв'язок між етапами розвитку міста та трансформаціями житлового фонду та публічних просторів в житлових масивах. Глибоких демографічних досліджень не проведено, проте виявлено ряд соціальних трансформацій населення міста у відповідні досліджувані періоди (індустріальний та перехідний до постіндустріального).

Перехід до постіндустріального періоду розвитку та зменшення чисельності населення промислового міста як пряму кореляцію розглянуто у статті А. Сочувка та А. Мазурової «Общественно-географические особенности трансформации индустриальных регионов (на примере Катовицкой конурбации, Польша)» (Сочувка, Мазурова, 2017). Саме спад промислового розвитку на межі тисячоліть вплинув на думку авторів на зменшення чисельності населення та особливості функціонування ринку праці.

Як дослідницький кейс постіндустріальних трансформацій, місто Харків є об'єктом дослідження групи харківських вчених: Немець Л., Гусевої Н., Сегіди К., Суптело О., Кравченко К. та інших (Niemets, Husieva ets, 2018; Niemets, Suptelo ets, 2019). Промислове минуле міста та значний спад в пострадянський період значно змінили міський простір Харкова. У першу чергу це відобразилось на міському дизайні та формуванні в межах міста brownfields. У цих дослідженнях міське населення є одним із факторів постіндустріального розвитку Харкова та замовником соціальних функцій промислових територій.

Детальний аналіз попередніх досліджень, пов'язаних із постіндустріальними трансформаціями та розвитком міст, дозволяє встановити прогалину у вивченні демографічної складової частини міст нової епохи. Населення є одним із найвагоміших чинників постіндустріального переходу. Т.В. Поснова у статті «Передумови та фактори формування креативного людського капіталу в умовах постіндустріаль-

ного суспільства» (Постова, 2019) населення міста як трудовий ресурс в постіндустріальному суспільстві називає «креативним» людським капіталом в контексті концепції «креативної економіки». Занепад масового промислового виробництва та розвиток третинного і четвертинного секторів економіки сприяли формуванню вагомого пласту «креативних» фахівців. Також умови постіндустріальної економіки вимагають залучення трудових ресурсів не в кількісному, а в якісному аспекті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як неодноразово зазначалось, зокрема на міжнародних самітах, конференціях, конвенціях тощо, міста та їх населення є основним рушійним механізмом сучасного світу. З «Декларації Генеральної Асамблеї ООН про міста та інші населені пункти нового тисячоліття»: «Знову наголошуємо, що міські і сільські райони економічно, соціально та екологічно взаємозалежні і що великі і малі міста є генераторами росту, які сприяють розвитку як сільських, так і міських поселень» (Декларація о городах...). Роль населення та міст у сталості розвитку території визначено в «Новій програмі розвитку міст Хабітат 3»: «Населення, економічна діяльність, соціальна і культурна взаємодія, а також екологічний та гуманітарний вплив усе в більшій мірі концентруються в містах, і це створює величезні проблеми для сталості в тому, що стосується, зокрема, житла, інфраструктури, основних послуг, продовольчої безпеки, охорони здоров'я, освіти, гідної роботи, безпеки та природних ресурсів». (Нова програма).

Демографічні трансформації сучасних постіндустріальних міст вимагають ретельного дослідження, оскільки значний вплив населення, як його кількісних, так і якісних характеристик, на розвиток території не викликає сумніву. Проте в контексті сучасних трансформацій міст, їх населення продовжують розглядати як фактор розвитку міста, не поглиблюючи знання про структурні особливості, обмежуючись висвітленням динаміки чисельності міських жителів та особливостей ринку праці. На нашу думку, взаємний аналіз показників промислового розвитку, структури зайнятості, економічного розвитку та структурних демографічних даних (якісний та кількісний склад населення; природний рух) можуть більш

повно визначити залежність між особливостями демографічних та економічних трансформацій міських територій по перехідний до постіндустріального етапу розвитку.

Метою даної роботи є встановлення основних тенденцій демографічних трансформацій у перехідний період до постіндустріального розвитку в містах. Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі **завдання**: 1) визначити загальнодержавні особливості постіндустріальних економічних трансформацій та їх відображення в демографічних процесах; 2) проаналізувати основні демографічні характеристики міста, що трансформуються; 3) виявити методологічні проблеми демографічних досліджень у містах, що трансформуються, та запропонувати шляхи їх вирішення.

Методи. У даному дослідженні використовується системний підхід до аналізу взаємозв'язку економічного та демографічного розвитку територій. На основі наявних офіційних статистичних даних проведено оцінку рівня розвитку України в порівнянні з основними показниками природного руху населення. Проаналізовано загальну структуру зайнятості населення України в контексті концепції постіндустріального розвитку. Отримані результати на глобальному рівні країни імплементовано до дослідження демографічної складової частини міської соціогеосистеми (дослідницький кейс місто Харків). Роль населення у функціонуванні міста описано за допомогою показника «демографічного потенціалу», що визначено на основі показників коефіцієнтів природного руху та демографічного навантаження. Структурні трансформації населення в період трансформацій оцінено на основі аналізу статеві-вікової піраміди.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ перебуває на етапі значних трансформацій, пов'язаних головним чином із швидким розвитком науки та техніки. Теоретично даний процес описують ряд вчених формулюючи концепцію постіндустріального суспільства (Toffler, 2000; Bell, 1968). Постіндустріальні трансформації, звичайно, проходять по-різному на різних територіях, зважаючи на ряд передумов та факторів історичного, економічного, політичного, соціального, науково-технічного характеру. Такий перехід почався в Україні на початку 1990-х років зі здобуттям

незалежності. Постіндустріальним трансформаціям в Україні головним чином сприяли політичні умови, що склалися та спричинені ними економічні обставини (економічна криза, занепад промисловості). Безперечно, першими такі зміни відчули потужні індустріальні міста, зокрема місто Харків. Постіндустріальний період розвитку суспільства акцентує увагу на розвитку нових, високотехнічних, модернових галузей (Toffler, 2000; Bell, 1968). Безперечним є той факт, що неможливий розвиток вищезазначених галузей без достатньо кваліфікованих, мотивованих, креативних робітників. На сучасному ринку товарів та послуг все масовіше з'являються та набувають популярності товари та послуги «персонального», а не масового споживання, відповідно, і покупці, і продавці (виробники) вплетені в ці «персональні» виробничі зв'язки.

Період незалежності України в контексті концепцій постіндустріального суспільства, постмодерну та неоіндустрії загалом можна назвати трансформаційним. Можна констатувати факт, що між рівнем економічного розвитку території та демографічною ситуацією існує зв'язок. Це підтверджують показники економічної діяльності країни. У зв'язку зі специфікою економічної діяльності та політичними особливостями України в період становлення незалежності (використання карбованців та купонів, недосконалість роботи статистичних служб) складно оцінювати показники рівня економічного розвитку в фактичних значеннях та за весь період незалежності. Тому пропонується співставлення показників природного руху населення з показником індексу промислової продукції та оцінити структуру ВВП за видами діяльності в динаміці.

За весь період дослідження (рис. 1), коефіцієнт природного приросту населення, за винятком 1991 року, залишається від'ємним. При цьому показники народжуваності досягають своїх мінімальних значень у період 1996–2003 роки. Натомість темпи смертності залишаються майже незмінними, що призводить до збільшення демографічного навантаження особами старших вікових груп на працездатне населення країни. Із запізненням на кілька років, з 2007 по 2011 роки, зафіксовано різкий спад промислового виробництва, що відображено і в показниках індексу промис-

лового виробництва. Надалі, зі стабілізацією економічного розвитку країни, стабілізуються показники природного руху і населення, хоча в період з 2014 року значного впливу здобувають політичні фактори демографічного розвитку (Офіційний сайт Державної...).

Дослідження структури ВВП країни за видами діяльності дозволяє стверджувати, що переважанням частки невиробничої сфери в ВВП над частками промисловістю та сільським господарством одночасно є наслідком скорочення індустріального виробництва та початку постіндустріального переходу. Хоча в даному дослідженні ми акцентуємо увагу на тому, що населення слід розглядати саме з соціальної точки зору, а не економічної, проте існує зв'язок між економічною та соціальною складовими розвитку території, який не можливо ігнорувати (рис. 1).

Цей зв'язок яскраво продемонстровано в такій характеристиці населення, як структура зайнятості за видами економічної діяльності (рис. 2). Так, до 2000 року понад 27% населення країни були зайняті в промисловості та будівництві, в сільському господарстві – 22%, решта населення працювали в галузях невиробничої сфери. Надалі спостерігається скорочення частки зайнятих у промисловості до 15% в 2018 році, відповідно, частка зайнятих у невиробничій сфері зростає, разом із тим розширюється номенклатура галузей невиробничої сфери, в яких зайняте населення країни (Офіційний сайт Державної...).

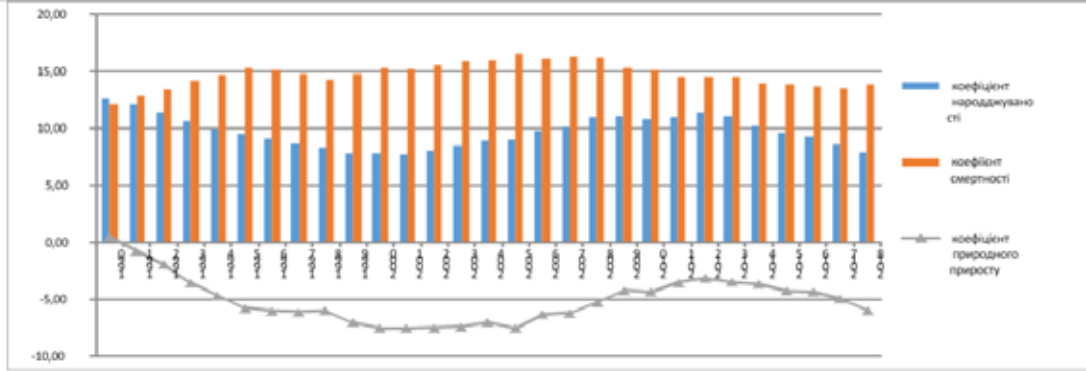
Далі дещо детальніше розглянемо демографічні трансформації міського населення, спираючись на вище встановлений зв'язок економічних та демографічних змін. Найбільшим недоліком дослідження рівня економічного розвитку міст є недосконалість методології збору офіційної статистичної інформації за окремими містами та в розрізі районів міст. Із наявних офіційних статистичних даних для аналізу економічної ефективності діяльності міста Харків та особливостей її трансформації є індекс обсягів продукції промисловості (збирався до 2008 року) та індекс реалізації продукції (збирається з 2000 року). Узагальнюючи ці показники (Офіційний сайт Головного...), можна стверджувати, що в Харкові загалом зберігаються основні тенденції економічного розвитку характерні для України в цілому. За

Зменшення чисельності населення на 4,64%, скорочення показників народжуваності на 41,4%, збільшення показників смертності на 20,4%

Зменшення чисельності населення на 6,05%, збільшення показників народжуваності на 32,2%, зменшення показників смертності на 6,4%

Зменшення чисельності населення на 7,92%, скорочення показників народжуваності на 33,2%, збільшення показників смертності на 11,6%

1991-2000	2001-2010	2011-2019
-----------	-----------	-----------

Занепад індустрії	Трансформації індустрії	Перші прояви постіндустрії
-------------------	-------------------------	----------------------------

Загострення економічної кризи, закриття значної кількості промислових підприємств

Отримання статусу країни з ринковою економікою, загострення політичної кризи, світова економічна криза підриває економіку країни, обвал національної валюти

Політичні протистояння, та збройний конфлікт на сході країни, анексія Криму, встановлення нових форм економічної діяльності

Рис. 1. Співвідношення етапів демографічного та економічного розвитку України

Джерело: побудовано автором за даними (Офіційний сайт Державної...)

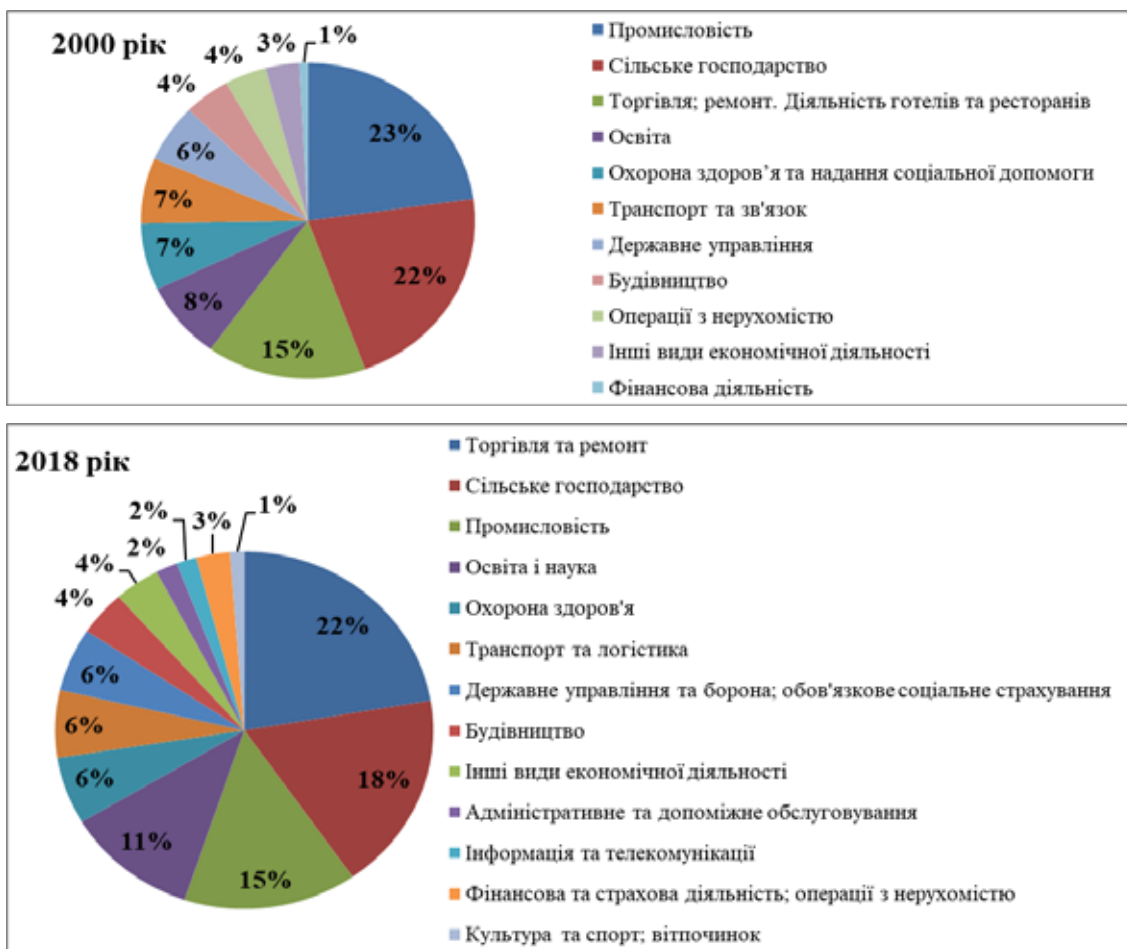

Рис. 2. Трансформації структури зайнятості населення України за видами економічної діяльності

Джерело: побудовано автором за даними (Офіційний сайт Державної...)

період незалежності чисельність населення міста Харкова скоротилось майже на 11%. Причому найбільш різкий спад темпів приросту населення зафіксовано в період з 1991 по 2000 роки (рис. 3), далі чисельність насе-

лення стабілізується на рівні близько 1,4 млн. осіб (Офіційний сайт Головного...). Відповідно, саме період стабілізації демографічного розвитку міста співпадає з економічною стагнацією та промисловим спадом.

Рис. 3. Динаміка чисельності населення та темпів приросту населення міста Харків за період з 1991 по 2019 роки

Джерело: побудовано автором за даними (Офіційний сайт Головного...)

Показник коефіцієнта природного приросту населення в місті Харків, за період незалежності не набував додатного значення (рис. 4). Переважання показників смертності над показниками народжуваності є визначною рисою розвитку промислових міст. Найвищі показники природного приросту зафіксовано в період 2010–2013 роки. У цей же період збільшуються темпи народжуваності та сповільнюються темпи смертності. Починаючи з 2013 року коефіцієнт природного приросту населення міста Харків поступово скорочується до рівня початку 2000-х. У поєднанні з відомими темпами економічного розвитку

країни та міста можна прогнозувати подальше зменшення чисельності населення за рахунок природного скорочення.

Динаміка показників природного руху населення міста мають своє відображення у структурі населення, на яку відповідно значного впливу завдають і зовнішні соціально-економічні фактори. Статеві-вікова структура населення міста Харків (рис. 5) станом на 2019 рік є скорочувального регресивного типу. Найбільшою когортою населення міста є населення працездатного віку, при цьому когорта осіб старших вікових груп переважає над чисельністю дітей. Частка населення старших вікових

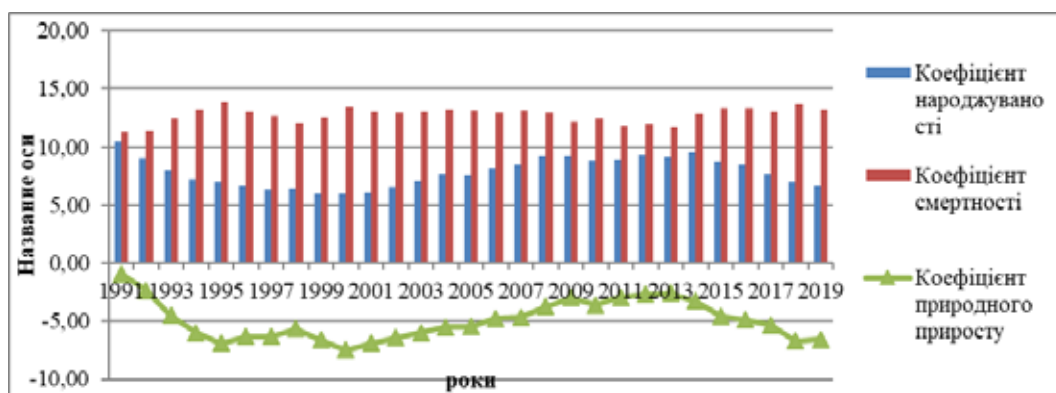

Рис. 4. Динаміка показників природного руху населення міста Харків за період з 1991 по 2019 роки

Джерело: побудовано автором за даними (Офіційний сайт Головного...)

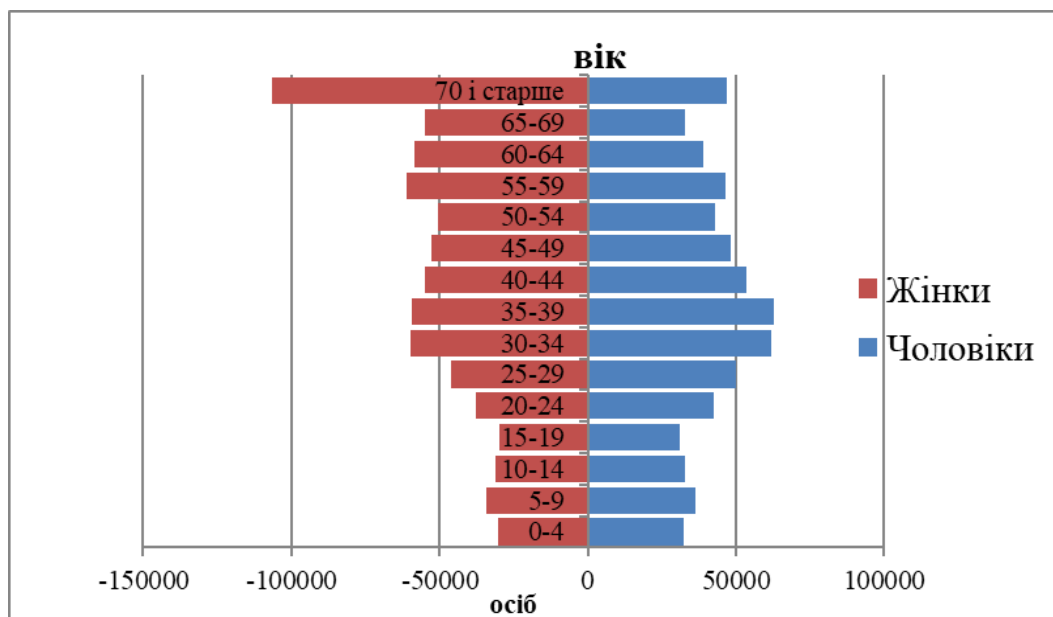

Рис. 5. Статеві-вікова структура населення міста Харків в 2019 році

Джерело: побудовано автором за даними (Офіційний сайт Головного...)

груп значно перевищує чисельність дітей. Це є проявом зменшення темпів народжуваності та смертності. Загалом чисельність жінок більша за чисельність чоловіків: 46,2% чоловіків до 53,8% жінок. У віці з 55 років частка жінок у загальній структурі населення міста переважає над часткою чоловіків. Найменш чисельною віковою групою є населенні в віці 15-19 років, відповідно це діти, що були народжені в 2000–2005 роках. У цей період хоч і фіксується постійне збільшення темпів народжуваності та природного приросту, але темпи є незначними (рис. 4). Понад 16% від усього населення є особи пенсійного віку. Частка дітей в 2019 році склала 13,8% (Офіційний сайт Головного...).

Виходячи із зазначених вище характеристик природного руху та динаміки чисельності населення міста, в поєднанні з характеристиками механічного руху населення, на основі економічного підходу до вивчення населення як складової потенціалу території, населення можна розглядати як демографічний потенціал (Д.п.) (Сегіда, 2017):

$$Д.п. = 0.5 \left(\frac{n}{m} + \frac{k_{v+}}{k_{v-}} \right) \cdot \text{Lg} (0.3 \cdot K_{(0-14)} + 0.5 K_{(14-64)} + 0.2 K_{(65+)}) \quad (1)$$

де n – коефіцієнт народжуваності; m – коефіцієнт смертності; k_{v+} – інтенсивність прибуття; k_{v-} – інтенсивність вибуття; $K_{(0-14)}$, $K_{(14-64)}$, $K_{(65+)}$ – вікові групи населення.

На рисунку 6 наведено динаміку показника демографічного потенціалу міста Харкова, розрахованого за даною методикою (формула 1) (Сегіда, 2017). Максимум демографічного потенціалу міста зафіксовано в 2012 році – 6,98, а мінімум відповідно в 2016 – 3,33. Протягом решти часу дослідження значення показ-

ника коливається в межах 4,65–5,91. Значних піків не зафіксовано.

Звідси можна зробити висновок, що на кількісний та якісний склад населення міста в період незалежності однаковою мірою впливають процеси як природного так і механічного руху населення, компенсуючи взаємний вплив. Проте даний підхід до визначення впливу населення на розвитку території та його оцінки як економічної категорії не можна називати ідеальним, адже враховуються лише переважно демографічні характеристики, а соціальні якісні характеристики населення ігноруються. Адже в постіндустріальний період розвитку саме населення, яке набуває різноманітних якісних характеристик (рівень освіти, здоров'я, соціальної активності), стає рушієм просторових змін.

Повертаючись до того, що Україна загалом та місто Харків зокрема знаходяться на етапі переходу до постіндустріального рівня розвитку, зі створенням нових економічних форм діяльності та суспільних відносин слід модернізувати і відношення науковців до населення досліджуваної території. Показник демографічного потенціалу слід ретельно переосмислити додавши соціальну складову частину.

Більшість сучасних видів економічної діяльності міста Харкова не є пропорційно залежними від кількості працівників, їх віку та статі, зокрема ІТ-сектор, наука та торгівля. Сучасні заводи та фабрики теж не потребують значного трудового капіталу. Наприклад, на Харківському тракторному заводі, що був одним з містоутворюючих підприємств у перші роки, працювало близько 50 тис. працівників, які випускали понад 50 тис тракторів щороку. На

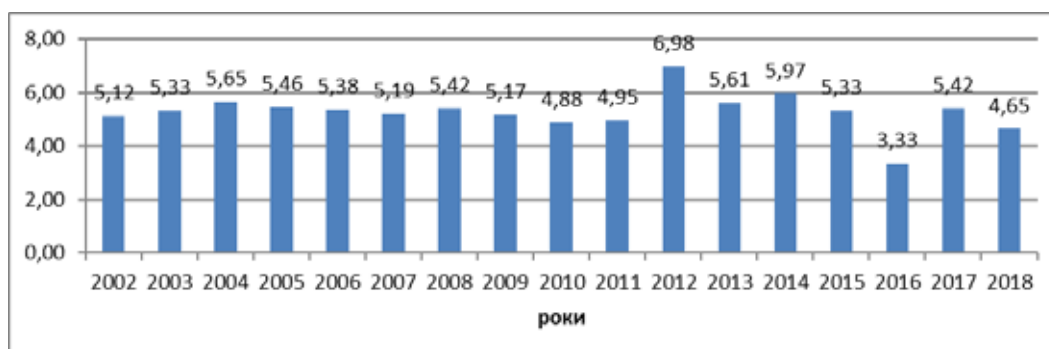

Рис. 6. Демографічний потенціал міста Харкова за період з 2002 по 2018 року

Джерело: побудовано автором за даними (Офіційний сайт Головного...)

сьогодні на заводі працює близько 1600 працівників, що випускають 900 одиниць продукції (2018 рік) (Офіційний сайт Харківського...)

Оскільки розрахований показник демографічного потенціалу міста (формула 1, рис. 6) враховує лише демографічну складову населення, постає важливе наукове питання: як у даний показник інтегрувати соціальну складову частину населення? Сучасні тенденції «нового» урбанізму наголошують на розумних, креативних, інформаційних, інклюзивних формах просторової організації та діяльності в містах, не «населення для міста», а «місто для населення» (Урбаністична Україна..., 2017). З огляду на це для характеристики потенціалу міського населення постіндустріальної епохи слід враховувати також рівень освіти населення, структуру зайнятості, забезпеченість елементами соціальної інфраструктури, стан здоров'я та загальний інтегрований показник можливостей для особистісної реалізації.

Висновки. Проведений аналіз демографічного та економічного розвитку України та Харкова в період незалежності, який можна назвати таким, що є перехідним до постіндустріального етапу, відповідно до поставлених завдань дослідження дозволяє зробити такі висновки:

– в період постіндустріальних трансформацій економіки країни із загострення економічної кризи зменшується показник індексу промислового виробництва. Разом із тим частка промислових галузей у структурі ВВП поступово зменшується із середини 2000-х, натомість частка галузей невиробничої сфери поступово збільшується. Ті ж тенденції характерні і для загальної структури зайнятості населення країни. Усе це підтверджує постіндустріальні трансформації економіки та суспільства України;

– типовим для України містом, що трансформується (від промислового до постіндустріального), є Харків. Дослідження на рівні країни загалом підтверджують тезу, що демографічні трансформації взаємопов'язані з економічними, особливо в постіндустріальний період. Динаміка чисельності населення, показники природного руху та статеві-вікова структура населення Харкова зазнають впливу зовнішніх економічних факторів розвитку міста. Так у періоди економічного спаду фіксу-

ються погіршення демографічних показників і навпаки. Характерною ознакою Харкова як міста, що трансформується від індустріального до постіндустріального, є загальне зменшення чисельності населення, що супроводжується збільшенням частки населення старших вікових груп та стагнацією показників коефіцієнта природного приросту.

Проведена оцінка демографічного потенціалу міста Харкова в контексті постіндустріального переходу не описує повною мірою наявні характеристики населення у взаємодії з економікою та територією міста. Наявний підхід оцінки демографічного потенціалу враховує лише показники природного та механічного руху населення. Якісний склад населення та його властивості ігноруються.

Отже, наявний теоретико-методологічний апарат суспільно-географічних досліджень демографічного розвитку дає можливість оцінити рівень та характер постіндустріальних демографічних трансформацій населення міст та порівняти отримані результати з основними напрямками економічних змін. Зміна ролі населення міста від трудових ресурсів до основного фактору економічних, виробничих, просторових змін потребує трансформації дослідницького підходу до оцінки демографічного потенціалу міста. Саме вдосконалення даного методу дослідження є одним із напрямків подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Canniffe, E. (2015) The morphology of the post-industrial city: the Manchester mill as 'symbolic form'. *Journal of architecture and urbanism*. Volume 39 (1). p. 70–78. URL: <http://dx.doi.org/10.3846/20297955.2014.961742> (дата звернення: 05.04.2020).
2. Melnychuk, A., Kovalchuk, S. (2015) Modern spatial transformation in Holosiivskiy district of Kyiv. *Journal "Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya"*. 73. p. 65–75.
3. Sauer, T., Elsen, S., Garzillo, C. (2016) *Cities in Transition: Social innovation for Europe's urban sustainability*. Routledge. 298 p.
4. Steinmetz, G. (2009) Detroit: A tale of two crises. *Environment and Planning D: Society and Space*, Volume 27, p. 761–770. DOI: 10.1068/d2705ed (дата звернення: 05.04.2020).
5. Гнатюк, О.М., Орещенко, А.В. Просторові трансформації території житлового мікрорайону постсоціалістичного міста (на прикладі Вінниці). *Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки*.

2017. Т. 22, вип. 1. С. 149–161 [Hnatyuk, O. M., Oreshchenko, A.V. (2017) Spatial transformations of the residential district of the post-socialist city (on the example of Vinnytsia). *ONU Bulletin. Ser.: Geographical and geological sciences*. 2017. Т. 22, issue. 1. С. 149–161 (in Ukrainian)].
6. Декларация о городах и других населенных пунктах в новом тысячелетии. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/habitatdec.shtml (дата звернення: 05.04.2020) [Declaration on Cities and Other Settlements in the New Millennium Retrieved from: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/habitatdec.shtml].
7. Мельничук, А.Л., Каук, Ю.В., Пальчук, М.В. Тенденції трансформації переважаючих міських функцій в межах Печерського району міста Києва початку XXI ст. *Економічна та соціальна географія*. 65. С. 173–183. [Melnychuk, A.L., Kauk, Y.V., Palchuk, M.V. (2012) Trends in the transformation of the predominant urban functions within the Pechersk district of Kyiv in the early XXI century. *Economic and social geography*. 65. p. 173–183 (in Ukrainian)].
8. Нова програма розвитку міст URL: <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 05.04.2020) [New Urban Development Program. URL : <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Ukrainian.pdf>].
9. Поснова, Т.В. Передумови та фактори формування креативного людського капіталу в умовах постіндустріального суспільства. *Ефективна економіка*. 2019. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6963> DOI: 10.32702/2307-2105-2019.3.49 (дата звернення: 05.04.2020) [Posnova TV (2019) Prerequisites and factors of formation of creative human capital in the conditions of post-industrial society. *Efficient economy*. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6963> DOI: 10.32702/2307-2105-2019.3.49 (in Ukrainian)].
10. Сочувка, А., Мазурова, А. (2017) Обще-ственно-географические особенности трансформации индустриальных регионов (на примере Катовицкой конурбации, Польша). *Часопис соціально-економічної географії*. 2017. Випуск 23(2). С. 6–67 [Sochuvka, A., Mazurova, A., (2017) Socio-geographical features of the transformation of industrial regions (on the example of the Katowice Conurbation, Poland). *Journal of Socio-Economic Geography*. Issue 23 (2). P. 60-67 (in Russian)].
11. Bell, D. (1968) Notes on the Post-Industrial Society. *The Public Interest* 7. Pp. 102–118.
12. Niemets, L., Husieva, N., Suptelo, O., Sehida, K. & Kravchenko, K. (2018) Research of Brownfields and Greyfields of the City: Theory and Practice. *Vision 2020: Sustainable Economic Development and Application of Innovation Management from Regional expansion to Global Growth*, 409–436.
13. Niemets, L., Suptelo, O., Lohvynova, M., Sehida, K., Telebienieva, I. (2019) Industrial heritage as a composition of post-industrial city (Basic case Kharkov, Ukraine) Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2019: Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020.
14. Toffler, A. (2000) *The third wave* (Evc, A.). In Shovkun, V. (Eds.). Kyiv : Publishing House “Vsesvi”.
15. Немець К., Немець Л. Концепція соціально-географічної системи як методологічний конструкт суспільної географії. *Часопис соціально-економічної географії* / 2015. 18(1). С. 24–32 [Niemets, K. & Niemets, L. (2015) The concept of socio-geographical systems as a methodological construct of humangeography. *Human Geography Journal*, 18 (1), 24–32. (in Ukrainian)].
16. Офіційний сайт Головного управління статистики Харківської області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 08.04.2020) [Official site of the Main Department of Statistics of Kharkiv region. Retrieved from: <http://kh.ukrstat.gov.ua>].
17. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.04.2020) [Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>].
18. Офіційний сайт Харківського тракторного заводу. URL: <http://xtz.ua/ua/> (дата звернення: 05.04.2020) [Official site of Kharkiv Tractor Plant. Retrieved from: <http://xtz.ua/ua/>].
19. Серіда, К.Ю. Суспільно-географічна концепція геодемографічної системи регіону. Дисертація. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017 [Sehida, K. Yu. (2017) Socio-geographical concept of geodemographic system of the region. [Dissertation]. Kyiv : Taras Shevchenko National University of Kyiv (in Ukrainian)].
20. Урбаністична Україна : в епіцентрі просторових змін : монографія / За ред. Мезенцева, К., Олійника, Я., Мезенцевої, Н. Київ : Видавництво «Фенікс», 2017 [Monography / edited by Mezentsev, K., Oliynyk, Ya., Mezentseva, N. Urban Ukraine: the epicenter of spatial change. (in Ukrainian)].

Стаття надійшла до редакції 17.04.2020

The article was submitted for publication on 17.04.2020